

Kieliaineksen keruu kuuntelun mukaan.

Se suomenkielen murteiden sanastoaineksien keräily, jota Suomalaisen Kirjallisuuden Seura jo lähes kaksi vuosikymmentä on johtanut suurisuuntaista „Suomen kansankielen sanakirjaa“ varten, on pääasiallisesti tapahtunut kyselymenetelmää noudattaen. Sanastonkeräilijällä on tällöin alituisesti työssään vartavasten palkattu „kielimestari“, s. o. tutkittavaa murretta mahdollisimman täydellisesti taitava henkilö, mieluummin sellainen, joka ei ole saanut koulusivistystä eikä ainakaan pitempiä aikoja oleskellut kotimurteensa alueen ulkopuolella. Häneltä kerääjä kyselee sanoja „keräilysanaston“ tai jonkun laajan (tavallisimmin Lönnrotin) sanakirjan mukaan, yleensä seuraten aakkosjärjestystä. Ne sanat, jotka kielimestari tuntee, pannaan eräine taivutusmuotoineen paperille hänen ääntämisensä mukaan; samalla kirjetetaan muistiin, missä merkityksessä kielimestari kutakin sanaa tietää murteessaan käytettävän. Ja koska sanan merkitys parhaiten selviää lauseyhteydestä, on tärkeätä koettaa saada kielimestari myöskin keksimään lauseita, joissa puheenaoleva sana esiintyy.

Tällä keräystavalla on se etu, että sanatietoja karttuu verraten nopeasti. Ja kun esim. „Keräilysanasto“ tai „Lönnrot“ on työssä täydelleen käyty läpi, on jonkinlainen varmuus siitäkin, että murteen sanasto myös osapuilleen on kokoon saatu. Tietysti jää kyllä aina sanoja pois, vieläpä — ikävä kyllä — kaikkein harvinaisimpia sanoja, sellaisia, joita ei ole kyselijän kylläkin laajoissa lähdekirjoissa. Niinikään voi käydä, että kielimestari jostakin sanasta ilmottaa vain sen tavallisimmat merkitykset, mutta joku sangen tärkeä erikoismerkitys

voi jäädä mainitsematta, jollei sanastonkerääjä itse huomaa lähdekirjainsa nojalla tai muuten sitä erittäin tutkaista. Ellei tärkeistä varovaisuutta noudateta, voi sanakyselyssä uhata myös se vaara, että kielimestari murteeseensa kuuluvaksi hyväksyy sellaisenkin sanan tai sananmerkityksen, jonka hän todella kuitenkin tuntee vain jostain toisesta murteesta.

Tämän suoranaisen sanakyselyn ohella, jossa siis kielimestarille esitetään valmis sana joko hyväksyttäväksi tai hylättäväksi, on käytetty myös asiakyselyä, vaikka toistaiseksi vähemmän. Sanastonkerääjä tällöin kielimestarilleen ei esitä valmista sanaa, vaan esineen, käsitteen, asian, tekemisen jne., jolle sitten kielimestari omasta murteestaan itse keksii ilmaisumuodon. Tätä kyselytapaa noudatettaessa sanankeruu luonnollisimmin tapahtuu käsitepiireittäin, lainkaan katsomatta kulloinkin silmälläpidettävien sanojen aakkosjärjestyttä. Asiakysely vaatii luullakseni kerääjältä jonkun verran suurempaa taitoa kuin suoranainen sanakysely, ja työ edistyneen jonkun verran hitaammin. Mutta sen sijaan luulisi tulosten olevan hyvin luotettavia; onpa myös suurempi mahdollisuus tällä tavoin eräiltä aloilta löytää aivan uusia, ennen tuntemattomia sanoja. Edullisesti tuloksien laatuun on omiansa vaikuttamaan myöskin se, että asiakysely pitemmäksi aikaa kiinnittää kielimestarin ajatukset yhdelle ainoalle käsitealalle ja siten pitää vireillä hänen harrastustansa työhön, kun taas aakkosellisessa sanakyselyssä alituinen siirtyminen asiasta toiseen helposti voi väsyttää ja kyllästyttää sekä kielimestarin että kerääjänkin. — Parhaisiin tuloksiin kyselymenetelmällä varmaan päästään, jos rinnatusten käytetään sekä sana- että asiakyselyä, mutta sillä tavalla, että kysely kokonaisuudessaan mikäli mahdollista suoritetaan käsitepiireittäin.

Eräs puute on kuitenkin aina kyselymenetelmässä. Se antaa kyllä runsaan sadon sanoja, mutta fraseologinen puoli jää syrjään. Älykkään kielimestarin voi tosin kyllä saada tekaisemaan tai muististaan sanomaan esimerkkilauseita kulloinkin käsillä olevan sanan käyttöä ja merkitystä valaisemaan, mutta enimmäkseen tuntuu sellaisissa esimerkkilauseissa teennäisyys liiaksi; ne ovat kaavamaisia, kuivia, niiltä puuttuu välittömyyttä, luontevuutta, tuoreutta, mehevyyttä.

Fraseologinen puoli murteessa on kuitenkin aivan yhtä tärkeä silmälläpidettävä kuin sanastollinen, ja fraseologisten aineksien keruuseen on sanastotyössä sen tähden myöskin pantava hyvin suurta huomiota, jos tahdomme, että tuleva kansankielen sanakirjamme tässäkin suhteessa voi täyttää kohtuulliset vaatimukset. Tahtoisin

nyt lyhyesti esittää, millä tavalla tällaista keruutyötä parhaiten olisi tehtävä.¹

Fraseologisten aineksien keruussa on käytettävä kuuntelumenetelmää. Kerääjän on tarkattava elävää puhekieltä ja siitä pantava paperille lauseita ja lausejaksia (myös sananlaskuja ja puheenparsia), jotka sanain ja niiden eri muotojen käytäntöön ja merkitykseen tai sanain ja sanayhtymäin järjestykseen katsoen sisältävät jotain huomioonotettavaa.

Edullisinta on tehdä havaintoja seurassa, missä voi kuunnella useampien tutkittavaa murretta puhuvien henkilöiden keskinäistä sananvaihtoa. Kerääjä voi näet tällöin itse vapautua keskustelun vireilläpitämisestä ja kokonaan antautua muistiinpanojen tekoon. Sopivaa tilaisuutta on kyllä tarjona sisällä ja ulkona, tuvassa ja työmailla, huvi- ja kokouspaikoissa, vierailuilla, vesimatkoilla j. n. e. Hyvin otollinen tämänlaatuiselle, kuten kyllä kaikellekin sanankeruu-työlle, on talvisaika, jolloin väet, puhteisin miehenpuolikin, enim-mäkseen liikkuvat kotitöissä.

Aivan erityisesti tahtoisin kerääjille suositella vaivaistaloja. Ne ovat vuodenaikoihin ja muuhun katsomatta kaikkein parhaita työpaikkoja. Se kokemus on ainakin minulla siltä ajalta, jolloin eräitä viikkoja vietin Urjalan vaivaistalolla kerätessäni aineksia lauseopillista murretutkielmaa varten. Vaivaistaloissa, jos missään, on helppo saada ympärilleen oivallinen kokoelma joutilaita ja puheliaita vanhan polven edustajia. Ystävällisyydellä ja osaaottavilla kysymyksillä saa vanhukset kernaasti kertomaan sekä omasta elämästään että yleensä näkemiään ja kuulemiaan; keskustelu sujuu katkeamatomana virtana ja kerääjällä on täysi työ pitäessään pöytäkirjaa.

Varsinaista palkkiota kerääjän ei ole tarvis maksaa puhetovereilleen, vaikka uskollisimmille poikkeustapauksissa tarjottu rahapenni ei tietysti haittaa. Vaivaistalossa työskennellessäni minulla sen sijaan oli tapana keittiön puolelta silloin tällöin tilata kahvikupponen, joka aina näkyi tekevän elvyttävän vaikutuksen, etenkin naisväkeen. Miehiä varten oli varattuna tupakat.

Fraseologisten aineksien keruussa on kokonaan yhdentekevää, millä aloilla keskustelu liikkuu. Mutta kun on suotavaa, että jonkun verran sanastosaalistakin pidetään silmällä, niin iäkkäämpien pakeilla

¹ Hämeen Tutkimusseuran johtokunnan toimesta laadin keväällä 1914 työskentelyohjeet Tutkimusseuran stipendiaatille, jonka oli kerättävä fraseologisia aineksia Jämsän murteesta. Eräitä tärkeitä huomautuksia ohjeisiin sain tohtori E. A. Tunkelolta. Seuraavassa on esitettyinä se mitä mainituissa ohjeissa, mutta laajemmin.

oltaissa on hyvä johtaa puhetta entisajan oloihin, joissa vanhusten mieli muutenkin herkimmin askaroi. Hyvänä ohjeena tässä voivat olla Suom. Kirj. Seuran julkaisemat kansatieteelliset kysymyssarjat.

Muistiinpanojen teossa on pidettävä huolta, että kukin lause kirjojetaan niin täydellisesti ja tarkkaan kuin mahdollista ja että kunkin lauseen ajatus tehdään lukijalle niin selväksi kuin suinkin.

Kukin esimerkkilause — tarpeen tullen lausejaksokin — on merkittävä kokonaisenaan. Yksityisten sanain poisjättö ja lisääminen, samoin kuin sanajärjestyksen muuttaminen, on kiellettyä siinäkin tapauksessa, että ajatuksen selvyys siitä voitaisi. On hyvin tärkeätä, että kerääjä harjaantuu kykeneväksi yhdeltä kuulemalta erehtymättä panemaan paperille pitkänkin lauseen. Useimmiten on näet mahdotonta saada puhujaa toistamaan lausettansa aivan samassa muodossa. Jos sitä pyydät, niin hän luulee, ettet häntä ymmärtänyt — ja pukee ajatuksensa toiseen muotoon.

Muistiinpanoja tehdessä lienee paras käyttää jotenkin karkeata merkitsemistapaa, koska se on joutuisampaa kuin hienompi äännekirjotus. Ehdottoman tärkeätä on vain se, että lauseen jokainen sana taivutusmuodoltaan sekä sanajärjestys tulee aivan tarkoin merkityksi. Niinpä tulee merkitsemistavasta täydelleen käydä ilmi esim. sanan loppuäänteiden katoamiset sekä myös sellaiset tapaukset, jolloin jossain sanassa olevan „loppuhenkosen“ tai yleensä loppukerakkeen sijassa on joko sama kerake kuin seuraavaa sanaa alkamassa tai joku muu tavallisesta poikkeava kerake; tästä näet usein riippuu, miksi taivutusmuodoksi jokin sana on käsitettävä. Esim. *Osti hyvä harava halpaa hintaa.* | *Pilän nys sen-täv vaarj jo ittekkim pikkusen kiirutta, taikk ek kerkiim me:ilär roikkaal laivka!* | *Mitäh narurat?* — Myös lausekorkoa on merkittävä. Pääkorollinen sana merkitään pisteellä, sivukorollinen sana kaksoispisteellä, joka asetetaan asianomaisen sanan korollisen tavun sonantin (ääntiön) jälkeen. Esim. „*Mitäs sen sittet tehlää?*“ „*Mitäs se:n si'ttet tehlää!*“ Erityisesti on huomattava tapaukset, joissa pääkorko on jollakin muulla kuin ensi tavulla, esim. *Äitee, avaskaa ovi!*, sekä ne tapaukset, joissa samalla sanalla on kaksi pääkorkoa, esim. *Se merni niin taivamattomasti.* Kuten jo näistä esimerkeistä näkyy, niin lauseen merkitys usein kokonaan riippuu korostuksesta.

Mitä tulee muistiinpanojen merkityspuoleen, niin on selvää, että kerääjän on, jos muistiinpanun lauseen ajatus ei ilman muuta ole lukijalle täysin tajuttavissa, tarpeen mukaan annettava lisäselityksiä, sopivimmin sulkumerkkien välissä. Tämä on välttä-

mätöntä ensiksikin, jos lauseessa yksi tai useampi sana murteen erikoiskehityksen johdosta poikkeaa yleiskielen muodosta siksi paljon, että lauseen ymmärtäminen voi vaikeutua. Esim. *Älä pee'hän* (= päähän) *lyä, peestä ku'alee; lyü see'rehen* (= sääreen), *seerestä savi-rastaa*. | *Jolse ha* (= jollei hän) *ku'amannuk_koko a'siaa*. | *Menimme ka'hle he:ŋne* (= kahden hengen). Samoin on laita, jos syntyy epäselvyyttä sen johdosta, että joku sana — joko äskenmainitusta syystä tai muuten — voidaan käsittää useammaksi kuin yhdeksi taivutusmuodoksi. Esim. *Se toi ko'uluuim po'ikaas* (= poikaansa). | *Heitä* (= heitän) *he'voselle he'iniä*. | *Makaam* (= makaa) *muu'ripenkillä, niin om pa'ljo p'aree!* Jos tällaisissa tapauksissa murteen muodosta puuttuu äänne, joka on säilyneenä vastaavassa yleiskielen muodossa, on vaivattominta asianomaiselle kohdalle hakasiin merkitä tämä yleiskielen äänne. Esim. *Osti[n] hyvä[n] ka'rava[n] ha'lpaa[n] hi'ntaa[n]*. | *Heitä[n] he'voselle he'iniä*. | *Ne ilmootti ku'niŋkaallek ku[n] he ku'amas, ette[i] hii'r[ä] enää o'llu*. Yleiskielelle vieraat tai oudossa merkityksessä käytetyt sanat ovat tietysti myös selitettävät. Esim. *Se pääsi viimespyhänä e'les* (= herranehtoolliselle).

Mutta paitsi näissä tapauksissa ovat lyhyemmät tai pitemmät sulkumerkkiselitykset usein muutenkin tarpeellisia sen tilanteen ymmärtämiseksi, josta lause on tavotettu. Esim. *Se* (laulunjohtaja) *piti kä'lellääs ta'htia, hän oli totuttanun ne* (laulajat) *si'ähen tapaa[n]*. | *Ka'i ha[n]* (lammas) *heitil* (toiset lampaat) *lö'ytää*. | *Lunta oli tota* (puhuja näyttää kädellään) *pa:ksulta*. | *Haltuu[n]!* (hyvästijättösana).

Jos lausuma joko vastauksena tai muuten suoranaisesti liittyy muistiinpanijan omaan (tai jonkun toisen) kysymykseen tai lausumaan, on sopivinta asettaa viimeksimainittu vaikkapa yleiskielen mukaisessa kirjoitusmuodossa sulkumerkkeihin esimerkkilauseen edelle. Esim. („Haluatteko kahvia?“) *„Joutaa häntä ju'alak kans si'täk[n]“*. | („Kyllä se sen kuuli.“) *„No mi'käs hänen sitä kuultessaan oli!“* | („Vasikka kuoli.“) *„Hyllkyä, mikä hänen tuli?“*

Muistiinpanot tehdään kahdeksannes- tai neljännesarkin kokoi-siin vihkoihin, joissa on vahakankaiset, taipuvat kannet, hyvällä lyijykynällä ja ainoastaan joka toiselle sivulle. Vihko ja kynä tulee alituisesti olla kerääjällä mukanaan eikä vain työpöydän ääressä, sillä eihän tiedä, missä voi tarjoutua arvokas esimerkkilause muistiin pantavaksi. Vihkoon on merkittävä, mitkä muistiinpanot ovat minäkin päivänä tehdyt ja missä milloinkin sekä, jos suinkin mahdollista, kuka tai mistä on kunkin esimerkin antaja. Viimeksimainituista — nim. tärkeimmistä — on tehtävä erityinen luettelo, jossa on ilmotettuna kunkin suku- ja ristimänimi, likimääräinen ikä,

syntymä- ja nykyinen asuinpaikka, niinkään onko henkilö ja kuinka kauan sekä millä ikäkaudellaan oleskellut toisella paikkakunnalla.

Kertynyt kieliaines on myöhemmin tarkistettava erikoisen kielimestarin avulla; tällöin pidetään etupäässä silmällä äännekirjotusta, joka nyt kielimestarin ääntämisen mukaan voidaan muuttaa kuinka hienoksi tahansa. Esiintyneiden outojen sanojen käytännöstä ja merkityksestä koetetaan samalla saada lisätietoja, myös valaisevia esimerkkilauseita. Tarkistustyössä on sopiva käyttää mustetta, jotta korjaukset ja lisäykset jälkeenkäin voi erottaa alkuperäisistä muistiinpanoista.

Kun tarkistus on suoritettu, kirjoitetaan kaikki esimerkkilauseet puhtaaksi sanalippuihin.¹ Kukin lause tai lausejakso kirjoitetaan eri lippuun ja mikäli mahdollista asetetaan joku lauseen sana hakusanaksi. Toisinaan ajatuksen ymmärtäminen tai läheinen sisällyksellinen tai rakenteellinen yhteenkuuluvaisuus vaatii kuitenkin kirjottamaan useampia lauseita tai lausejaksoja yhteen mittaan samalle lipulle. Jokaisen esimerkin jälkeen merkitään esimerkin antajan tai — vuoropuhelussa — antajain nimi (mukavuuden vuoksi nimen sijasta voi käyttää jotain ihan lyhyttä lyhennysmerkkiä, joka on otettava myös yllämainittuun haastateltujen nimiluetteloon), milloin se vaikeuksitta on selville saatavissa.

Pitäisin muuten hyvin toivottavana, jos kerääjä osaa pika-kirjotusta, että hän yrittäisi vuoropuhelusta kielennäytteiksi panna muistiin pitempiäkin jaksoja. Meillä on kyllä monista murteista kielennäytteiksi kerätty suuret määrät satuja ja tarinoita, mutta vuoropuhelujen muistiinpano on — kummallista kyllä — kerrassaan laiminlyöty. Satu ja vuoropuhelu edustavat kuitenkin kahta kokonaan eri tyyliä kansankielessämme. Kielemme tutkimukselle, jopa sen viljelyllekin olisi sen tähden ymmärtääkseni vuoropuhelujen keräämisestä erinomaisen paljon hyötyä.

Kuuntelun mukaan kerätyt fraseologiset ainekset ovat välttämättömiä täydennykseksi runkoon, jonka kyselyllä saadut sanastoainekset muodostavat. Tämä fraseologisten ainesten keruu soveltuu sekä erikoisille työntekijöille että myöskin välitöiksi niille, jotka

¹ Ellei siihen ole aikaa tai tilaisuutta, ovat muistiinpanot viikkoinkin tai arkeina tervetulleet esim. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuralle, joka niistä antaa palkkiotakin, kunhan vain ovat kyllin selvät lukea ja luotettavat.

sanastotyötä harjottavat kyselymenetelmää noudattaen. Vieläpä se soveltuu kaikille kansankielen sanakirjan asian harrastajille. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura on sadoilta kansalaisilta ilokseen saanut vastaanottaa suuret määrät erinomaisen arvokkaita sanastoaineiksia. Toivottavasti heiltä on riittävä harrastusta myöskin sellaiseen aineksien keruuseen, jota tässä kirjoituksessa on koetettu suunnitella.

Artturi Kannisto.